

Irena Sarnowska-Giefing

ORCID 0000-0001-5565-0818

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań

Czy Bamberka jest poznanianką?¹

Poznańskość Bambrów w świetle ich antroponimii

Słowa kluczowe: imiona kobiet, dziedzictwo kulturowe, lokalna pamięć zbiorowa, stereotypy

Keywords: given names of women, Cultural Heritage, local collective memory, stereotype

„Bamberskie dziedzictwo kulturowe w jego materialnym i niematerialnym wymiarze jest nasze – poznańskie” pisała Anna Weronika Brzezińska w artykule zamieszczonym w okolicznościowym zbiorze prac naukowych, wydanym w 2019 roku z okazji 300-lecia Bambrów (Brzezińska, Szczepaniak-Kroll, Szymoszyn red. 2019: 204). W tomie tym znalazł się także artykuł Joanny Minksztym, o zagadkowym tytule *Czy Bamberka jest poznanianką?* (tamże: 141–162). Choć nie dotyczył on zagadnień onomastycznych, był dla mnie impulsem do napisania niniejszego tekstu. Podejmuję w nim problematykę bliską Jubilatce, która od lat niestrudzenie bada antroponimy w perspektywie tradycji i kultury².

W dedykowanym Pani Profesor artykule przedmiotem uwagi czynię imiona kobiet – osadniczek zamieszkujących od 1719 roku w tzw. wsiach miejskich Poznania, a także imiona przedstawicielek kilku następnych pokoleń wybranych rodzin bamberskich. Podejmuję w tym zakresie próbę uściślenia odpowiedzi na wcześniej postawione pytania³: 1) o repertuar imienniczy osadników z Bambergu przywieziony do nowej ojczyzny, 2) imiona jako nośniki tożsamości Bambrów, 3) strategie adaptacyjne pozwalające im tę tożsamość zachować oraz 4) o poznańskość Bambrów (pytanie to odnoszę do przypisywanych poznaniakom i Bambróm cech oraz wartości wspólnych, „reprodukowanych” m.in. w płaszczyźnie onimicznej).

Materiał antroponimiczny wykorzystany w artykule pochodzi z dwóch *Wilkierzy wiejskich*, wydanych przez Stanisława Kutrzebę i ks. Alfonsa Mańkowskiego w 1938 roku. Są to: *Wilkierz miasta Poznania dla wsi Lubonia* z dnia

¹ Cytat w tytule pochodzi z okolicznościowego artykułu J. Minksztym, pt. *Czy Bamberka jest poznanianką?* (Brzezińska, Szczepaniak-Kroll, Szymoszyn red. 2019: 141–162). Autorka podejmuje tu problematykę z zakresu etnologii i etnografii.

² Zob. np. Rudnicka-Fira 2007; 2012; 2013.

³ Antroponimia bamberska nie wzbudziła dotąd zainteresowania onomastów. Próba wypełnienia tej luki jest artykuł I. Sarnowskiej-Giefing [w druku].

1 sierpnia 1719 roku oraz *Ustawa dla wsi miasta Dębca* z dnia 15 września 1737 roku⁴. Jako materiał uzupełniający, który pozwala na obecnym (wstępnym) etapie badań ocenić trwałość tradycji imienniczej Bambrów, potraktowałam imiona członków 14 rodzin bamberskich: Handschuhów, Jesków, Leitgeberów, Walterów, Muthów, Schneiderów, Heigelmannów, Reissów, Finzlów, Genslerów, Paetzów, Kaiserów, Schneiderów, Kollerów, podane w opublikowanych dotąd drzewach genealogicznych – uwzględniłam imiona kobiet urodzonych do końca 1900 roku⁵ (Paradowska 2013: 239; Szczepaniak-Kroll 2010: 307–313).

Zacytowane w tytule artykułu pytanie czy *Bamberka jest poznanianką* skłaniać musi do rozstrzygnięć terminologicznych i usunięcia potencjalnych niejasności kategoriowych.

Bamberka stanowi element dziedzictwa kulturowego poznaniaków w dwu aspektach – materialnym i niematerialnym. Usytuowana na Starym Rynku *Studzienka Bamberki* (potocznie *Bamberka*) to obiekt o charakterze pomnikowym, zwieńczony figurą dziewczyny w stroju bamberskim⁶, dźwigającej na ramionach nosidła z konwiami. Studzienka miała pierwotnie reklamować winiarnię Leopolda Goldenringa, w której zatrudniano m.in. Bamberki (tak nazywano w Poznaniu potomkinie osadniczek z Bambergu) – mieszkanki podpoznańskich wsi. Figurę Bamberki – dzieło berlińskiego rzeźbiarza, Josepha Wackerle (1880–1959)⁷, odsłonięto w 1915 roku. Potoczną nazwę tego obiektu *Bamberka* (chrematonim, w węższym ujęciu także ideonim), przy odwołaniu się do szczegółowej typologii Artura Gałkowskiego (2018: 5) należy zarazem określić jako *transonim*⁸. Zgodnie z rozumieniem tego terminu, nazwa pomnika swoją zdolność wyrażania aluzji, asocjacji oraz konotacje „zawdzięcza” etnonimowi *Bamberka*. „Wizualność”, ale też „emotywność”⁹ chrematonimu (Gałkowski

⁴ Kutrzeba, Mańkowski 1938: 219–227, 279–287. Wybrane źródła dotyczą pierwszych polskich wsi czynszowych. Poznaniacy, jako pierwsi w Polsce, rozpoczęli proces ich tworzenia (XVIII w.) – zob. Wiesiołowski 2001: 6.

⁵ Niemal całkowite zasymilowanie się wiejskiej ludności polskiej i bamberskiej już w XIX w. czyniło bardzo trudnym (często niemożliwym) wyraźne rozgraniczenie obu kultur. Na początku XX w. (po zburzeniu fortyfikacji Poznania) wsie podpoznańskie zamieszkiwane przez osadników bamberskich zostały włączone do miasta (obecnie to jego dzielnice).

⁶ Według etnografów strój uznawany za bamberski zachował elementy ubiorów bawarskich o silnych wpływach mody rokokowej i biedermeieru, przejął też pewne elementy wielkopolskiego stroju ludowego. Wraz z postępującą polonizacją i zmniejszaniem się dystansu kulturowego między Bambrami i Polakami, w II połowie XIX w. został zaadaptowany do kultury lokalnej i stał się jej wyróżnikiem. Manifestując zamożność właścicieli, wzbudzał podziw (początkowo także zazdrość) u polskich mieszkańców wsi i miasta. Z czasem zaczął być traktowany jako tradycyjny strój poznański (reprezentacyjny dla stolicy Wielkopolski) i wykorzystywany z okazji lokalnych i ogólnopolskich uroczystości (Minksztym 2019: 143 i n.).

⁷ Rzeźbiarzowi pozowała Polka, 18-letnia Jadwiga Jakubczak z Piątkowa, zatrudniona w winiarni Golderinga jako kelnerka.

⁸ *Transonim* to nazwa własna utworzona w wyniku transonimizacji, tj. przekształcenia / nadania jej funkcji innej nazwy własnej. Według Gałkowskiego, różnorodność i specyfika terminologiczna w obrębie chrematonimii potwierdza jej heterogeniczność (Gałkowski 2018: 5).

⁹ Gałkowski ujmuje *wizualność* chrematonimu jako jego związek asocjatywny z podstawą, zaś *emotywność* jako jego zdolność do utrwalania się w pamięci. „W takiej perspektywie nazwa nabiera znaczenia symbolicznego i ładunku kulturowego” (Gałkowski 2015: 178–179).

2015: 177–179), wiąże się w tym przypadku z utożsamianiem stereotypowych cech Bamberki (pracowitość, gospodarność, oszczędność, pobożność, opiekuńczość w stosunku do potomstwa, szacunek dla rodziców) ze stereotypowymi atrybutami poznanianki. Pozytywny obraz Bamberki wzmacniało przekonanie o wspólnych wartościach Bambrów i poznaniaków, za takie uznawano: wiarę katolicką, pracę, rodzinę. Cechy, które przypisywano poznaniakom, składające się na pojęcie *poznańskości*¹⁰, odpowiadały także lokalnemu wizerunkowi Bambrów.

Nieliczne cechy dezaprobowane weszły do struktury semantycznej przerwisk: *bamber* wyzw., pogardl. ‘o kimś ze wsi, prostaku’; *bambiera* ‘o kobiecie niegustownie ubranej’, ‘prostaczce’ (SGMP 1997: 155). Należy ponadto dodać, że początkowo Bamberkę, też Bambrów, postrzegano w Poznaniu jako Niemców, a więc „obcych” (por. *Niemra*, *Nymra* od *Niemka*, powsz., pogardl.: *Ciotka była zabito Nymra, no a o Polokach to nawet godać nie chciała*; SGMP 1997: 89), ale ich ocena w aspekcie tożsamościowym nie była w tutejszym społeczeństwie jednoznaczna. Zdaniem badaczy, „wydaje się mało prawdopodobne, by (sami) imigranci uważali się za Niemców” (Szczepaniak-Kroll 2010: 50) – po przybyciu do Polski czuli się raczej Frankończykami (/ Bamberczykami)¹¹. Bardzo szybki proces ich polonizacji zakończył się już w latach 1860–1880 (Paradowska 2013: 146). Obecnie Bambrów¹² uznaje się za grupę etnokułturową, tj. niewielką społeczność „mocno wrośniętą w narodową tkanę kraju zamieszkiwania, ale wyposażoną w odmienną od otoczenia tożsamość genealogiczną” (Posern-Zieliński 2019: 21).

Bamberka, wpisana w tradycję kulturową Poznania, istnieje w tutejszej pamięci osobniczej, zbiorowej, ma też swoje miejsce w wielu innych wyróżnianych przez badaczy typach pamięci¹³ (Chlebda 2019: 62). Bywa dziś także traktowana jako element „tradycji wytworzonej” (wiązanej z wytwarzaniem procesu pamiętania) – „występuje w niezliczonej liczbie przetworzeń, zarówno

¹⁰ *Poznańskość* – traktowana w XIX wieku jako kategoria ponadmiejska – była konsekwencją utworzenia na kongresie wiedeńskim Wielkiego Księstwa Poznańskiego. Do mieszkańca Wielkopolski, zaboru pruskiego, bez względu na to czy był Polakiem czy Niemcem, odnoszono etnonimy *Poznanianin*, *Poznańczyk* (por. Wysocka 1981: 60). Dziś kategoria *poznańskość* dotyczy miasta (metropolii) i jego mieszkańców – *poznaniaków*.

¹¹ W Europie w XVIII w. ważnym składnikiem poczucia narodowego było poczucie więzi lokalnej (identyfikacji grupowej dokonywano często w kategoriach regionalnych). „Naród niemiecki nie istniał w czasach, kiedy przybywali do Polski pierwsi koloniści, nie można było mówić o ich tożsamości narodowej, tylko o tożsamości etnicznej” (Szczepaniak-Kroll 2010: 11–12).

¹² *Bambami* nazywani są potomkowie osadników z Bambergu i okolic (Górna Frankonia), którzy w odpowiedzi na zaproszenie ze strony władz Poznania, od 1719 r. zasiedlali zniszczone podczas wojny północnej i opustoszałe na skutek epidemii wsie, stanowiące wcześniej zaplecze żywnościowe miasta. Kolonizacja bamburgska we wsiach podpoznańskich (tzw. wsiach miejskich Poznania) zakończyła się tuż przed rozbiorem Polski, tj. około 1771 r. (Szczepaniak-Kroll: 2010: 77).

¹³ W. Chlebda traktuje pamięć osobniczą i zbiorową jako dwa bieguny *continuum*, które tworzą: pamięć rodzinna i rodowa, pamięć lokalna, regionalna, ale też konfesyjna i pamięć grup mniejszościowych (Chlebda 2019: 62).

reklamowych, jak i dekorujących przedmioty produkowane jako turystyczne pamiątki z Poznania” (Wawrzyniak 2014: 346; Minksztym 2015: 76–80).

Wielość znaczeń i funkcji leksemu *bamberka* dokumentuje SGMP:

1. daw. ‘kobieta ze wsi, bogata chłopka’: *Raz kiedyś bambry z bamberkami paradnie za-jeżdżały przed kościół bryczkami*. Inform.; 2. ‘kobieta ubrana w bamberski strój’: *Tero niechtóre kobiyty z miasta i okolicy, co majóm bamberski strój, przebiyrajóm się za bamberki i na procesjach Bożegó Ciąa niesóm feretrony i sztandary – w Poznaniu tako zachowała się tradycja*. Inform. 3. ‘posążek bamberki’: *Bamberke w downym stroju, z szuńdami i ćwierciami przenieśli z ulicy Mostowej na Stary Rynek. Stoji tero pomiyndzy ratuszym a downi pozywanóm „wagóm” – tero jest to ‘pałac ślubów’*. Inform. 4. rzad., wyzw., pogardl. ‘prostaczka’: *Naubliżał mi od bamberki, że on niby z miasta*. Inform. (SGMP 1997:155).

Tradycja imiennicza. Imiona kobiet w średniowiecznym Bambergu

We wcześniejszym artykule poświęconym bamberskiej antroponimii (Sarnowska-Giefing, w druku) historyczne imiona mieszkańców biskupstwa Bamberg i miasta Bamberg zostały zinterpretowane w świetle dwóch późnośredniowiecznych tendencji onimicznych: 1) procesu szybkiego przyjmowania się imion obcych (chrześcijańskich), przy jednoczesnym cofaniu się imion rodzimych (germańskich) oraz 2) procesu „koncentracji imion” – niem. *Rufnamen-Konzentration* (Kunze 2004: 31, 45), tj. szczególnej popularności kilku imion, wiodącej do ich absolutnej dominacji w uzusie¹⁴. Obecnie skupiam się wyłącznie na imionach kobiet. Badania onomastów niemieckich w tym zakresie pokazują, że wśród dziesięciu najczęstszych imion żeńskich w piętnastowiecznym Bambergu większość stanowiły imiona obce: *Margarete, Elisabeth, Anna, Katharina, Barbara, Agnes, Christine*, a jedynie trzy były imionami rodzimymi (germańskimi): *Kunigunde, Gerhaus i Adelheid*¹⁵. Szczególną koncentrację (48,4%) wykazywały imiona: *Margarethe, Kunigunde, Elisabeth*. Oznaczało to, że u schyłku średniowiecza co piątą kobietę nazywano tutaj *Margarethe* lub *Kunigunde*. Spośród 834 kobiet w Bambergu w latach 1481–1497 aż 112 nosiło imię Elżbieta (*Elisabeth*)¹⁶.

¹⁴ W onomastyce polskiej stosuje się termin *dominanta imiennicza*. Odnosi się go do imion dominujących w analizowanym antroponomastykonie, mających ugruntowaną pozycję w systemie, których udział procentowy jest wyższy od pozostałych imion, uważanych za częste (Kresa 2013: 43).

¹⁵ „Reine Traditionsnamen erscheinen unter den Frauennamen nicht mehr, denn die germanischen RN, die noch vorkommen, verdanken ihr Fortleben weitgehend dem Heiligenkult: es sind dies *Künigund* und die dazu gehörigen Kurzformen *Kun* und *Künne* sowie *Gerhaus*, eine eigenartige, auf das thüringisch-vogtländisch-ostfränkische Gebiet beschränkte Bildung zu *Gertrud*” (Kohlheim 2000: 334).

¹⁶ Z ustaleń T. Skuliny (na podstawie danych SSNO) wynika, że w średniowiecznej Polsce 10 najczęstszych imion kobiet stanowiło 85% repertuaru – trzy pierwsze z nich (*Katarzyna, Anna, Małgorzata*) pokrywały 50,5%, przy czym aż 20% przypadało na *Katarzynę*. Imię *Elżbieta* plasowało się w Polsce na 6. miejscu (Skulina 2008a: 190).

Tabela 1. Imiona mieszkanek Bambergu w średniowieczu (wg Kunze 2004: 44)

Imiona żeńskie				
Ranga	1323–1348	1481–1497	I	%
1.	Jutta	Margarete	151x	18,1
2.	Kunigunde	Kunigunde	141x	16,9
3.	Adelheid	Elisabeth	112x	13,4
4.	Irmel	Anna	95x	11,3
5.	Christine	Katharina	65x	7,8
6.	Hedvig	Barbara	51x	6,1
7.	Hilde	Gerhaus	36x	4,4
8.	Katharina	Adelheid	28x	3,3
9.	Gerhaus	Agnes	25x	2,9
10.	Agnes	Christine	24x	2,8
			728	87

Uważa się, że frekwencyjny układ antroponimów odzwierciedla w jakimś stopniu strukturę sądów, norm i wartości funkcjonujących w danym społeczeństwie¹⁷. Przekonanie to sprawia, że poza kwestią popularności poszczególnych imion, istotne dla dalszych rozważań są: warstwa znaczeniowa, ładunek kulturowy i pragmatyczne funkcje imion z tego zestawu. Konieczne jest przyjrzenie się pod tym kątem przynajmniej trzem z nich (ze względu na ich obecność od w. XVIII w antroponomastykonie osiadłych pod Poznaniem kolonistów bamberckich). Są to dwuczłonowe imiona germańskie: 1. *Kunigunde* (: stwniem. ap. *kunnii* ‘ród, plemię’ oraz stwniem. *gund* ‘walka’) oraz 2. *Gerhaus* (: stwniem. *gēr* ‘oszczep, dzida’ + *hauf*¹⁸), regionalny wariant imienia *Gertrud* (por. stwniem. *gēr* ‘oszczep, dzida’, *-drūd* ‘siła, moc’), ograniczony w średniowieczu do obszaru Turynгии, Vogtland i Wschodniej Frankonii. Popularność imienia *Kunigunde* w Bambergu wiązała się z bardzo silnym lokalnym kultem. Żonę Henryka, cesarza Niemiec, św. Kunegundę (*heilige Kunigundis*), kanonizowaną w 1200 roku, czczono tu jako patronkę miasta i diecezji Bamberg. Św. Gertrudę (niem. *heilige Gertrud*) uznawano za patronkę szpitali, co przy nawracających w średniowieczu zarazkach i rosnącej liczbie biedoty czyniło jej patronat szczególnie pożądanym (Kohlheim 2000: 334). O częstości nadawania imienia germańskiego *Adelheid* (por. stwniem. *adal* ‘szlachetny’ oraz *heit* ‘ród, stan’) decydowały konotacje związane z autentycznym denotacyjnie hagionimem – św. Adelajdę (niem. *heilige Adelheid*), ze względu na jej przymioty (mądrość i odwagę), uznawano za „najwybitniejszą kobietę X wieku” (Zaleski 1995: 798).

¹⁷ Zdaniem K. Skowronek „jeśli jakieś zjawisko językowe wykazuje regularną tendencję lub istotną przegawę w sensie statystycznym, to można się zastanawiać, czy przyczyna tego stanu rzeczy nie leży przynajmniej częściowo w strukturze pojęciowej” (Skowronek 2001: 13).

¹⁸ W niemieckiej literaturze przedmiotu brak zadowalających opinii na temat członu *-hauf* w antroponimach. K. Arneth (1956: 143–154) wskazuje występujące w źródłach niemieckich z XIV–XVI wieku antroponimy *Marhause* : Martha (Turynгия) lub *Marhause* : Margarethe (Vogtland), też *Gerhaus* ((XVI/XVII w.) : Gertrud (Bamberg). W. Seibicke widzi w nich analogię do *Kunhaus*, co uważa za ekwiwalent używany na wskazanym obszarze zamiast tabuizowanego imienia *Kun(i)gund* (Seibicke 1987: 37–39).

Mówiąc o treści kulturowej najbardziej popularnych w średniowiecznym Bambergu imion żeńskich, zwracam też uwagę na imię *Elisabeth* (św. Elżbietę uznawano powszechnie za patronkę matek i żon). Małżeństwo i macierzyństwo stanowiły dla mieszkańców biskupstwa fundamentalne wartości¹⁹. Zauważalna jest także wysoka ranga imion chrześcijańskich, motywowanych przez miana świętych dziewic, które w tutejszej religijności traktowane były jako „pomocniczki w nieszczęściach”: *Margaretha, Katharina, Barbara*.

Przy uwzględnieniu (tu: w największym skrócie) kontekstów kulturowych, średniowieczne imiona kobiet – mieszkank Bambergu przedstawiają się jako szczególna konfiguracja znaczeń, wzorów i wzorców, istotnych dla tej wspólnoty i przekazywanych (jako wartości rdzenne) następnym pokoleniom. Jako imiona o motywacji hagianimicznej budowały przede wszystkim poczucie uczestnictwa w chrześcijańskiej wspólnocie.

Imiona osadniczek we wsiach Luboń i Dębiec na podstawie Wilkierzy z lat 1719 i 1737

„Nowożytne niemieckie osadnictwo wiejskie w Polsce (cechujące się przybyciem większych fal kolonistów) wiązało się przede wszystkim z tzw. wsiami sołtysimi – *Schulzendörfer*, holenderskimi – *Hollendereien*. Nie bez znaczenia była jednak także kolonizacja bamberska, cechująca się wprawdzie mniejszą liczebnością, lecz mająca istotny wpływ na życie ekonomiczne, społeczne i kulturę Wielkopolski, a zwłaszcza jej stolicy – Poznania” – pisze Agnieszka Szczepaniak-Kroll (2010: 41). Zwracam uwagę na akcentowaną przez badaczy niewielką liczebność grup osadników bamberskich, co rzutuje na zasobność badanego przeze mnie antropomastykonu²⁰. Miana kolonistów przybyłych z pierwszą falą osadnictwa bamberskiego do Lubonia oraz Dębca udokumentowane są w wilkierzach wydanych przez władze miasta dla tych wsi. Poniżej przytaczam fragmenty obu dokumentów:

1. *Wilkierz miasta Poznania dla wsi Lubonia z 1 sierpnia 1719 roku (Ius collatorum speciale incolis bonorum villae Lubon [...]):*

Pierwszy cały gospodarz Jerzy Seyleman z żoną Elżbietą, synem Jerzym i córką Anną. Drugi cały gospodarz Mikołaj Gliem z Małgorzatą żoną, z dwiema synami: Adamem jednym, Jerzym drugim i z córką Kunegundą. Trzeci cały gospodarz Stefan Frankenberg z Małgorzatą żoną, synem jednym Jakubem, z trzema córkami: Kunegundą jedną, drugą Dorotą, trzecią Maryą. [...] Dziesiąty cały gospodarz Piotr Tycz z Barbarą żoną, z córkami dwiema: jedną Małgorzatą, drugą Magdaleną. Jedenasty półgospodarz Andrzy Besler z Kunegundą żoną. Dwunasty półgospodarz Michał Fincel z Małgorzatą żoną, z synem

¹⁹ Siłę kultu św. Elżbiety w Bambergu (patronki matek i kobiet ciężarnych) zaświadcza jeden z ważniejszych elementów wystroju tutejszej katedry, tzw. grupa nawiedzenia i zwiastowania – przedstawienie dwóch brzemiennych kobiet, św. Elżbiety i Maryi oraz stojącego pomiędzy nimi anioła.

²⁰ Co do liczby osadników zdania są podzielone. Uważa się, że osadnictwo bamberskie dotyczyło 600–700 osób (wcześniej mowa była o 400–500 osobach, por. Paradowska 2013).

Michałem z córką Kunegundą, drugą Elżbietą, trzecią Małgorzatą. Trzynasty gospodarz Jerzy Bencler z Kunegundą żoną, z synem Jakubem, z córką Anną Małgorzatą dwojga imion i z drugą córką Barbarą (Kutrzeba, Mańkowski 1938: 221)

2. Ustawa dla wsi miasta Poznania Dębca. Poznań 15 września 1737 roku. *Ius incolis villae Dąbiec inductum*.

Więc [...] aby potomności wiadomo było, którzy są teraz obywatele i gospodarze z małżonkami i dziećmi, opisują się jako niżej: [...]

1mo. Andrzy Chirsz z żoną Dorotą i z synem małoletnim Piotrem na trzech częściach roli kmiecej a z niemiecką na trzech częściach huba. 2do. Piotr Wagner z żoną Elżbietą i coreczką małoletnią Dorotą na połowicy roli kmiecej alias na połhubiu. 3tio. Jan Remla z żoną Marjanną, z synem Janem, córką Małgorzatą na poł roli kmiecej albo na połhubiu. 4to. Michałowa Firczowa, imieniem Kunegunda, wdowa z synami, pierwszym Janem, drugim Hansiurgą, trzecim Michałem, także z corkami, pierwszą Katarzyną, drugą Kunegundą na całej roli alias na całym hubie. [...]

9mo. Kasper Rysz z żoną Barbarą, z synem Janem, corkami, pierwszą Anną, drugą Małgorzatą, trzecią Wolborgien, czwartą Barbarą, na całej roli alias na całym hubie. [...] 13mo Adam Petz z żoną Barbarą, z córką małoletnią Marjanną napół roli kmiecej alias na połhubie; [...] 15to Elżbieta Fischerowa wdowa z synami, pierwszym Janem, drugim Witem i córką Kunegundą na trzech częściach roli alias na trzech częściach huba. 16. Frydrych Sznayder, syn Hansa Sznaydra, z żoną Magdaleną, z synem małoletnim Janem na poł roli kmiecej alias na połhubie (Kutrzeba, Mańkowski 1938: 280–281).

W dokumentach tych wymienia się 13 rodzin bamberskich²¹, osiadłych w Luboniu oraz 16 rodzin skierowanych do Dębca (por. Bär 1882: 9). W obu grupach były łącznie 62 osadniczki (29 matek i 33 córki).

Materiał wyekscerpowany z Wilkierzy pozwala orzekać nie tylko o repertuarze imion żeńskich, który osadniczki przywiozły ze sobą do nowej ojczyzny, ale też o jego zróżnicowaniu pokoleniowym²² oraz o dziedziczeniu / powtarzalności imion w pokoleniu młodszym (por. Rudnicka-Fira 2013: 37). Do kwestii metodologicznych, podnoszonych w wielu pracach Jubilatki, można dodać powtarzalność imion wśród rodzeństwa w tej samej rodzinie. Niewielkie bazy porównawcze są zbliżone, co pokazują osobne tabele dla Lubonia i Dębca:

²¹ Rodzinę bamberską łączyły z chłopskimi rodzinami niemiecką i poznańską takie cechy kulturowe, jak wielodzietność i bezwzględny autorytet ojca. Kobięcie pozostawała rola żony i matki. Ceniono u niej: pracowitość, gospodarność, oszczędność, pobożność, opiekuńczość w stosunku do dzieci i rodziców. Zdaniem Szczepaniak-Kroll: „Rodzina bamberska zachowała swoje cechy nawet do II wojny światowej, stąd można przypuszczać, że również wcześniej obowiązywał ten sam model” (Szczepaniak-Kroll 2010: 31).

²² Pokolenie traktuję jako kategorię różnicującą tożsamość zbiorową (Palczyński 2008). Za Rudnicką-Firą (2013: 36–37) przyjmuję umowne traktowanie pojęcia „pokolenie”. Źródła, z których czerpię materiał, pozwalają odróżnić pokolenie rodziców i pokolenie dzieci (obydwa urodzone w Bambergu).

Tabela 2. Imiona pierwszych osadniczek we wsi Luboń. Na podstawie *Prawa dla wsi Lubonia*, Poznań 1 sierpnia 1719 roku (Kutrzeba, Mańkowski 1938: 221)

Lp. (rodziny bamberskie w Luboniu)	Starsze pokolenie. Imiona matek w każdej z rodzin bamberskich*	Młodsze pokolenie. Imiona córek w każdej z rodzin bamberskich
1.	Elżbieta	Anna
2.	Małgorzata	Kunegunda
3.	Małgorzata	1. Kunegunda; 2. Dorota; 3. Maria
4.	Kunegunda	Małgorzata
5.	Katarzyna	Ewa
6.	Maria	1. Ewa; 2. Barbara; 3. Kunegunda
7.	Małgorzata	–
8.	Barbara	Kunegunda
9.	Anna	–
10.	Barbara	1. Małgorzata; 2. Magdalena
11.	Kunegunda	–
12.	Małgorzata	1. Kunegunda; 2. Elżbieta; 3. Małgorzata
13.	Kunegunda	1. Anna Małgorzata („dwojga imion”); 2. Barbara

* Do Lubonia przybyły w 1719 r. 2 małżeństwa bezdzietne, wdowa z potomstwem oraz 10 par małżeńskich posiadających 18 córek.

Tabela 3. Imiona pierwszych osadniczek w Dębcu. Na podstawie *Ustawy dla wsi miasta Poznania Dębca*. Poznań 15 września 1737 roku (Kutrzeba, Mańkowski 1938: 280–281)

Lp. (rodziny bamberskie w Dębcu)	Starsze pokolenie. Imiona matek w każdej z rodzin bamberskich*	Młodsze pokolenie. Imiona córek w każdej z rodzin bamberskich
1.	Dorota	–
2.	Elżbieta	Dorota
3.	Marianna	Małgorzata
4.	Kunegunda	Katarzyna; Kunegunda**
5.	Małgorzata	Małgorzata
6.	Anna	Anna
7.	Dorota	Małgorzata
8.	Kunegunda	Marianna; Katarzyna
9.	Barbara	Anna; Małgorzata; Walburga; Barbara
10.	Anna	–
11.	Katarzyna	–
12.	Marianna	–
13.	Barbara	Marianna
14.	Marianna	–
15.	Elżbieta	Kunegunda
16.	Magdalena	–

* Do Dębca przybyło 16 par małżeńskich, w tym 10 par posiadających łącznie 15 córek.

** Wytluszczone zostały imiona córek identyczne z imieniem matki. Nasuwający się wniosek o prostym dziedziczeniu imienia po matce jest ryzykowny, ponieważ źródło nie pozwala orzekać o faktycznej motywacji imion.

Tabela 4. Popularność imion w starszym pokoleniu osadniczek

R.	Imię matki	(f)
1.	1. Kunegunda	5
	2. Małgorzata	5
2.	3. Barbara	4
	4. Elżbieta	3
3.	5. Marianna	3
	6. Anna	2
4.	7. Dorota	2
	8. Katarzyna	2
5.	9. Maria	1
	10. Magdalena	1

Wyraźną dominantę stanowią w zbiorze matek imiona: *Kunegunda*, *Małgorzata*, *Barbara* (pokrywają one 50% nadań w grupie matek).

Tabela 5. Popularność imion w młodszym pokoleniu osadniczek

R.	Imię córki	(f)
1.	1. Kunegunda	7
	2. Małgorzata	7
2.	3. Anna	4
	4. Barbara	3
3.	6. Katarzyna	2
	7. Dorota	2
4.	8. Marianna	2
	9. Ewa	2
5.	10. Elżbieta	1
	11. Maria	1
	12. Magdalena	1
	13. Walburga	1

Wszystkie imiona matek powtarzają się w zbiorze imion córek. W obu zbiorach na pierwszych pozycjach lokują się te same dwa imiona: *Kunegunda* i *Małgorzata* (zmienia się jedynie ich pozycja na liście). „Nowe” imiona w pokoleniu córek to: *Ewa* i *Walburga*.

Ukontekstowanie analizy kieruje uwagę w stronę imion o dodatkowych (poza identyfikacyjną) funkcjach. Do takich należy udokumentowane w Wilkierzu lubońskim germańskie imię *Wolborgien*(!) (niem. *Walburgin* / *Walpurgin*, *Walburga*, *Walpurga* : stwniem. *walt* : *waltan* ‘panować’ + stwniem. *burg* ‘gród, ochrona’), por. stpol. *Walpurga*, lat. *Walburgis*, notowane z Pomorza (1265), Śląska (1283), a także w XIV wieku z Wlkp, Młp, Krdp oraz z XV wieku z Wlkp

(Malec 1994: 386). Jego popularność miała związek z żywym na terenie Niemiec już od VIII wieku kultem św. Walpurgis – córki Ryszarda, króla Anglii, mniszki i misjonarki (opatki w Heidenheim w Bawarii), patronki wieśniaków, opiekunki owoców ziemi, ale przede wszystkim „obronicielki od oczarowania” (Fros, Sowa 2007: 8–9). Tego rodzaju patronat musiał mieć duże znaczenie dla ludności bamberskiej parającej się w głównej mierze ogrodnictwem. Co więcej – w związku z nasileniem się w XVII, XVIII wieku procesów o czary, nie można wykluczyć, że jako prymarną traktowano wówczas funkcję ochronną tego imienia²³ (Sarnowska-Giefing, w druku).

Oba wilkierze poświadczają obecność imienia biblijnego *Maria* (*Maryja*) w uzusie przybyłych do Poznania Bamberczyków. Adolf Bach podaje, że pierwszy raz zanotowano je jako imię chrzestne w 1577 roku, w bawarskiej księdze urodzeń z miejscowości Indensdorf (Bach 1943: 351). Do XVI wieku pozostawało jednak imieniem rzadkim. Po reformacji nadawane było w Niemczech niezależnie od konfesji (zarówno przez ewangelików, jak i katolików). Jego popularność rosła tu w XVII i XVIII wieku. Zaświadczona także w kontraktach dla Bambrów poznańskich pokazuje specyfikę religijności obu narodów. W onomastykonie Poznania imię *Maria* podlega tabuizacji, jest więc jeszcze do XVIII wieku rzadkie. Podobną sytuację odnotowała Rudnicka-Fira w Krakowie (2013: 193).

Wybrane przeze mnie źródła, dające wgląd w imiennictwo tylko pierwszych pokoleń poznańskich Bambrów, pozwalają stwierdzić, że częstą motywacją nadawania imion w tej grupie społecznej była tradycja rodzinna – zwyczaj nadawania córce imienia po matce (też synowi po ojcu, por. Sarnowska-Giefing, w druku). Obserwując ten zwyczaj także w Krakowie (w XVI–XVIII wieku), Rudnicka-Fira pisała: „najczęściej stosowaną i najbardziej wiarygodną i sprawdzalną motywacją jest tradycja rodzinna, dziedziczenie imion po rodzicach” (Rudnicka-Fira 2013: 181).

Mające charakter rekonesansu badania imion nadawanych w rodzinach Bambrów poznańskich, uwzględniające opublikowane *Drzewa genealogiczne rodzin* (Paradowska 2013 – płyta CD), pozwoliły: 1) sporządzić wykaz imion Bamerek urodzonych w Polsce przed 1900 rokiem (obejmuje on 40 jednostek) oraz 2) ustalić listę rangową nadawanych wówczas imion. Są to wyłącznie badania pilotażowe, oparte na bardzo ogólnych przesłankach. Pozwalają one jednak dostrzec, że ustalony przez onomastów trzon średniowiecznego imiennictwa Bamberczyków utrzymywał się w społeczności Bambrów poznańskich do końca XVIII wieku (największą trwałość wśród imion żeńskich wykazują: *Katarzyna*, *Małgorzata*, *Barbara*, *Anna*, *Elżbieta*). W ogólnym zasobie imion Bamerek pojawiły się też istotne zmiany. Najwyższą frekwencję uzyskuje w końcu XVIII wieku imię *Marianna*, co odpowiada jego ówczesnej popularności w Poznaniu

²³ W 1627 r. z nakazu biskupa Johanna Georga II zbudowano w Bambergu więzienie i dom tortur (*Drudenhaus*), dla osób posądzonych o czary. Podobne więzienia miały też inne miasta na terenie Frankonii, m.in. Zeil, Hallstadt, Kronach. W większości krajów Europy oskarżenia o czary ustały dopiero w XVIII wieku. W Niemczech ostatnia egzekucja odbyła się w 1775 r. Imię *Walpurgis* (*Walpurga* / *Walburga*) kojarzone jest dziś z *nocą Walpurgii* obchodzoną z 30 kwietnia na 1 maja – według wierzeń wtedy odbywa się sabat czarownic na górze Brocken (góry Harzu w Niemczech).

i Wielkopolsce (Skulina 2008b: 204). Do repertuaru weszły imiona nowe: *Balbina* (1886), *Weronika* (1881), nieznane w średniowiecznym Bambergu, nieznane też onomastykonowi staropolskiemu. Nie znalazłam w przebadanych drzewach genealogicznych potwierdzenia dla *Kunegundy*. Imię to w XIX wieku uchodziło już za staroświeckie. W Poznaniu jego zdrobnienie *Kunda* dość szybko budzić zaczęło asocjacje, których starano się uniknąć, por.: *kunda*: 1. przestarz. 'odbiorca, klient', 2. wych. z użycia, iron., wyzw. 'cwaniak, łobuz, ktoś bezczelny i arogancki': *Z tom babą to uważaj, to jest ci mówię dopiero kunda!* (SNMP: 265).

Na dziesięciu pierwszych miejscach sporządzonej przeze mnie listy rangowej imion Bamerek nadawanych w XIX wieku lokują się: 1) *Marianna* (20 nadań), 2) *Katarzyna* (15), 3) *Maria* (13), 4) *Małgorzata* (12), 5) *Barbara* (11), 6) *Magdalena* (9), 7) *Jadwiga* (7), 8) *Weronika, Stanisława, Ewa, Anna* (4), 9) *Elżbieta, Zofia, Helena, Wiktoria* (3), 10) *Aniela, Halina, Janina, Pelagia* (2).

Dotychczasowe (wstępne) rozpoznania onimii Bamerek zdają się uzasadniać wnioski, że – pragnąc zachować tożsamość etniczną po przybyciu do Polski – osadnicy sięgali początkowo niemal wyłącznie do depozytu kulturowego własnej grupy. Tworzyły go imiona chrześcijańskie o ugruntowanej tradycji, w tym imiona pochodzenia germańskiego. Trwały zwyczaj sięgania po imiona matek powodował, że repertuar imienniczy osadniczek i ich córek jeszcze do końca XVIII wieku podlegał niewielkim zmianom. Najdłużej utrzymywały się imiona służące swoistej mityzacji (odwołujące się do mitu opuszczonej ojczyzny) – elementem dziedzictwa najczęściej podlegającym „rekreowaniu” było do końca XVIII wieku imię *Kunegunda*.

Stopień „zagrożenia” własnej tradycji imienniczej Bambrów okazał się w katolickim Poznaniu znikomy. Wybory imiennicze związane z kalendarzem świętych katolickich sprawiły, że repertuar imion kolonistek nie różnił się zasadniczo od repertuaru, z którego korzystały miejscowe kobiety (Polki). Imię „katolickie” było – jak można sądzić – punktem strategicznym kontaktów Bambrów z polskim (poznańskim /wielkopolskim) otoczeniem.

Szybkie wchodzenie w interakcje z miejscową ludnością (z czasem małżeństwa egzogamiczne) prowadziły do powstania nowych reguł identyfikacji. W kolejnych pokoleniach Bamerek, w okresie zaborów, a szczególnie w latach Kulturkampf (1871–1878), widoczne staje się unikanie imion germańskich (co należy interpretować jako świadomą eliminację niemieckich treści, mogących wpływać na negatywny odbiór jednostki lub grupy przez polskie otoczenie).

Dalsze badania imiennictwa grupy etnokulturowej, jaką są Bambrzy²⁴, pozwolą lepiej zrozumieć fenomen poznańskiej Bamberki. Odpowiedź na tytułowe pytanie *Czy Bamberka była poznanianką* może być (także w perspektywie onimicznej) pozytywna: była poznanianką – z wyboru.

²⁴ Zob. Wojciechowska 2019: 142–155.

Rozwiązanie skrótów

- SGMP – *Słownik gwary miejskiej Poznania*, red. M. Gruchmanowa, B. Walczak, Warszawa–Poznań 1997.
- SSNO – *Słownik staropolskich nazw osobowych*, red. W. Taszycki, t. I–VII, *Suplement oprac. pod kier. M. Malec*, Wrocław, 1965–1987.
- SNMP – *Słownik nazwisk mieszkańców Poznania XVI–XVIII wieku*, red. I. Sarnowska-Giefing, t. I (A–F), t. II (G–N), Poznań 2011, 2014.

Bibliografia

- Arneth K., 1956, *Die Familiennamen des ehemaligen Hochstifts Bamberg*, „Jahrbuch für fränkische Landesforschung” 16, s. 143–154.
- Bach A., 1943, *Die deutsche Personennamen*, Heidelberg.
- Bartmiński J., 2019, *Tradycja i pamięć językowa uśpiona, pielęgnowana i ożywiana. Pytania o źródła polskiej tożsamości kulturowej*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury”, t. 31, s. 7–13.
- Bär M., 1882, *Die „Bamberger” bei Posen. Zugleich ein Beitrag zur Geschichte der Polonisationsbestrebungen in der Provinz Posen*, Posen.
- Brzezińska A.W., Szczepaniak-Kroll A., Szymoszyn A., red., 2019, *300 lat Bambrów w Poznaniu. Wkład małych wspólnot migracyjnych w dziedzictwo kulturowe Polski*, Poznań.
- Chlebda W., 2019, *Jak historia odkłada się w pamięci, jak pamięć odkłada się w języku*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury”, t. 31, s. 55–72.
- Debus F., 2012, *Namenkunde und Namengeschichte. Eine Einführung*, Berlin.
- Fros H., Sowa F., 2007, *Księga imion i świętych*, Kraków.
- Gałkowski A., 2012, *Propozycje a rozstrzygnięcia terminologiczno-pojęciowe dotyczące chrematonimii*, [w:] *W komunikacyjnej przestrzeni nazw własnych i pospolitych. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Robertowi Mrózkowi*, red. I. Łuc, M. Pogłódek, Katowice, s. 187–200.
- Gałkowski A., 2015, *Funkcja marketingowa chrematonimów w przestrzeni gospodarczej*, [w:] *Funkcje nazw własnych w kulturze i komunikacji*, red. I. Sarnowska-Giefing, M. Balowski, M. Graf, Poznań, s. 171–180.
- Gałkowski A., 2018, *Definicja i zakres chrematonimii*, „Folia Onomastica Croatia” XXVII, s. 1–14.
- Kohlheim F., 2000, *Die Rufnamen der beiden ersten Bayreuther Stadtbücher (1430–1472)*, [w:] *Stadtbücher als namenkundliche Quelle*, red. F. Debus, Stuttgart, s. 325–339.
- Kresa M., 2013, *Antroponimia historycznego pogranicza mazowiecko-podlaskiego w XVIII wieku na przykładzie parafii Stoczek w ówczesnym dekanacie kamieńczykowskim. Imiona*, Warszawa.
- Kunze K., 2004, *dtv-Atlas Namenkunde. Vor- und Familiennamen im Deutschen Sprachgebiet*, München.
- Kutrzeba S., ks. Mańkowski A., 1938, *Polskie Ustawy Wiejskie XV–XVIII w.*, Archiwum Komisji Prawniczej PAU, t. XI, Kraków.
- Lavabre M.C., 2014, *Między historią a pamięcią: w poszukiwaniu metody*, [w:] *(Kon)teksty pamięci. Antologia*, red. K. Kończal, Warszawa, s. 53–63.

- Malec M., 1994, *Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce*, Kraków.
- Menz M., 2014, *Pamięć historyczna*, [w:] *Modi memorandi. Leksykon kultury pamięci*, red. M. Saryusz-Wolska, R. Traba, współpr. J. Kalicka, Warszawa, s. 328–330.
- Minkszty J., 2019, *Czy Bamberka jest poznanianką? Ubiór ludowy jako wyraz tożsamości grupy*, [w:] *300 lat Bambrów w Poznaniu. Wkład małych wspólnot migracyjnych w dziedzictwo kulturowe Polski*, red. A.W. Brzezińska, A. Szczepaniak-Kroll, A. Szymoszyn, Poznań, s. 141–162.
- Minkszty J., red., 2015, *Strój bamberski*, Wrocław. [t. 47 serii *Atlas Polskich Strojów Ludowych*, red. A.W. Brzezińska, cz. 2, Wielkopolska, z. 6]
- Mrugalska-Banaszak M., 2019, *300 lat razem. Poznańscy Bambrzy*, Poznań.
- Palinciuc-Dudek E., Dudek P., 2017, *W stronę asymilacji, integracji czy separacji? O imionach w aspekcie dwukulturowości i emigracji*, „*Onomastica*” LXI, z. 2, s. 253–263.
- Palczyński T., 2008, *Socjologia tożsamości*, Kraków.
- Paradowska M., 2013, *Bambrzy mieszkańcy dawnych wsi miasta Poznania*, Poznań.
- Posern-Zieliński A., 2019, *Tożsamość zagrożona i odbudowana. Specyfika małych grup etnokulturowych*, [w:] *300 lat Bambrów w Poznaniu. Wkład małych wspólnot migracyjnych w dziedzictwo kulturowe Polski*, red. A.W. Brzezińska, A. Szczepaniak-Kroll, A. Szymoszyn, Poznań, s. 15–41.
- Rudnicka-Fira E., 2012, *Żeńskie imiona chrzestne w szesnastowiecznym Krakowie – tendencje nazewnicze*, [w:] *W komunikacyjnej przestrzeni nazw własnych i pospolitych. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Robertowi Mrózkowi*, red. I. Łuc, M.P. Pogłódek, Katowice, s. 289–299.
- Rudnicka-Fira E., 2013, *Imiennictwo krakowian od XVI do XVIII wieku na tle historii i kultury*, Kraków.
- Rudnicka-Fira E., 2007, *Najpopularniejsze imiona żeńskie w średniopolskich dokumentach krakowskich przejawem trwałości i kultury*, „*Prace Filologiczne*” LVIII, s. 479–486.
- Sarnowska-Gieffing I., w druku, *Z antroponomastykonu kultury. Imiona Bambrów poznańskich w XVIII wieku – rekonesans badawczy*, „*Prace Językoznawcze Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego*”.
- Seibicke W., 1987, *Was bedeutet – haus in Frauennamen*, „*Namenkundliche Informationen*” 52, s. 37–39.
- Skowronek K., 2001, *Współczesne nazwisko polskie. Studium statystyczno-kognitywne*, Kraków.
- Skulina T., 2008a, *Najczęstsze chrzestne imiona kobiet w XIV i XV wieku*, [w:] tegoż, *Z przeszłości imion i nazwisk oraz dawnych form polskich*, wstęp i dobór tekstów K. Zierhoffer, Poznań, s. 182–192. Pierwodruk: „*Poznańskie Studia Polonistyczne*” XIV/XV (1986/1987), s. 251–258.
- Skulina T., 2008b, *Imiona kobiet w Wielkopolsce w XVI i XVII wieku*, [w:] tegoż, *Z przeszłości imion i nazwisk oraz dawnych form polskich*, wstęp i dobór tekstów K. Zierhoffer, Poznań, s. 193–216. Pierwodruk: „*Slavia Occidentalis*” XLV (1988), s. 47–60.
- Szczepaniak-Kroll A., 2010, *Tożsamość poznańskich rodzin pochodzenia niemieckiego. Losy Bajerleinów i Dittrichów (XVIII–XX w.)*, Poznań.
- Tomicki R., 1973, *Tradycja i jej znaczenie w kulturze chłopskiej*, „*Etnografia Polska*” XVII, z. 2, s. 41–58.

- Wawrzyniak J., 2014, *Pamięć zbiorowa*, [w:] *Modi memorandi. Leksykon kultury pamięci*, red. M. Saryusz-Wolska, R. Traba, współpr. J. Kalicka, Warszawa, s. 314–351.
- Wiesiołowski J., 2001, *Rataje i Żegrze w okresie średniowiecznym*, „Kronika Miasta Poznania”, nr 3: *Rataje i Żegrze*.
- Wojciechowska Z., 2019, *Materiały źródłowe do historii Bambrów w latach 1708–1783 w zasobach Archiwum Państwowego w Poznaniu*, „Kronika Miasta Poznania”, nr 2: *Bambrzy*, s. 29–40.
- Wysocka B., 1981, *Regionalizm wielkopolski w II Rzeczypospolitej 1919–1939*, Poznań.
- Zaleski W. ks., 1995, *Święci na każdy dzień*, Warszawa.
- Żarczyńska J., 2019, *O osadnikach bamberskich w prasie polskiej od przełomu XIX i XX wieku do roku 1939*, „Kronika Miasta Poznania”, nr 2: *Bambrzy*, s. 142–155.

“Is the Bamber Woman a Poznanian?” *Poznańness* of the Bammers’ in the Light of Anthroponomy

Abstract

The subject of the article are the names of women – settlers from Bamberg who had lived in the urban villages of Poznań since 1719, and representatives of next generations of Bamberg families. The eponymous *Bamberka* is treated as an element of the cultural heritage of Poznanians (in both tangible and intangible aspect). The question about *Bamberka*’s *Poznańness* refers to the attribution of the same stereotypical traits and common values reproduced on an onymic plane to both Poznanians and Bammers. The model of a Catholic, founded on considering religion an authority in all social matters, determined choices of names made by Bammers and native inhabitants of villages in the suburbs of Poznań to the same degree. The author proves that common values, cultural connotations and onymic stereotypes favoured integration of both groups.